

Лексика науки як засіб осягнення етнополітичної практики

Розглянуто особливості застосування категорій і термінів етнополітичної науки при вивченні суспільних реалій та інтерпретації отриманих результатів з позицій праксеології.

Ключові слова: етнополітика, етнос, етнічність, нація, національність, ідентичність, примордіалізм, конструктивізм.

Пізнання, теоретичне осмислення й описання етнополітики відбуваються на основі та через застосування певних категорій, понять і термінів, які є надбанням різних наук про суспільство, стосуються і суспільства в цілому, і окремих його сегментів. У цьому аспекті особливо важливим є коректне використання власне етнополітичного тезаурусу. Його пізнавальна значущість є трифункціональною. Перша функція полягає в раціональному виокремленні в системі суспільних відносин власне етнополітичного за властивими йому відмінними характеристиками – ознаками (на цій основі формулюються дефініції – визначення категорій і понять); друга – у вербальному означенні раціонально осмислених етнополітичних феноменів (тобто, у запровадженні в науковий і загальний суспільний дискурс відповідних дефініціям термінів, а також у їх коректному застосуванні), і третя – в можливостях використання апробованих наукою і суспільною практикою понятійно–категоріальних конструктів для подальшого дослідження й описання етнополітичних та інших соціальних реалій. Серед таких конструктів, зокрема, – «етнос», «нація», «етнічна група», «національна група», «етнічна меншина», «національна меншина», «націоналізм», «національні відносини», «етнічні відносини», «етнонаціональні відносини», «національна ідея», «національна держава»...

Щодо названих та багатьох інших лексем існує величезна кількість наукових підходів і визначень–тлумачень – як схожих, так і суттєво відмінних. Ця констатація стосується і зарубіжних, і вітчизняних сегментів суспільствознавства, зокрема, праць українських істориків, соціологів, політологів, філософів, представників інших галузей наукового знання про етнополітику, поміж них О. Антонюк, І. Варзар, В. Войналович, В. Євтух, О. Картунов, Г. Касьянов, О. Копиленко, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Крисаченко, І. Курас, В. Лісовий, О. Майборода, О. Маруховська, О. Мироненко, Л. Нагорна, М. Обушний, О. Нельга, І. Оніщенко, В. Панібудьласка, М. Панчук, О. Пономарьов, Ю. Римаренко, С. Римаренко, В. Трошинський, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.[1].

Причини властивих суспільствознавчому і широкому суспільному дискурсам відмінностей трактування категорій і понять, що стосуються етнополітики, пов'язані зі специфікою особистісних бачень і переваг

окремих авторів, термінологічними традиціями різних наукових шкіл і політико-правових практик, змінюваністю значення слів у процесі їх вжитку. Багатоманітність і відмінності смислового тлумачення однакової або схожої лексики мають і об'єктивну основу – суттєві відмінності етнополітичних феноменів, означуваних одними й тими ж термінами. Як показує порівняльний аналіз, такі феномени на різних суспільно-географічних просторах і на різних відтинках часу мають не так вже й багато, якщо не сказати – мало, спільних (універсальних) ознак. А мовні практики і їх лексика формуються на основі певного суспільно-історичного досвіду, є його відображенням. Цей досвід рідко буває універсальним. Як слушно зауважив А. Тойнбі у своєму «Осягненні історії», «закон, «якому Бурбони і Стюарти підлягали», не поширюється на Романових у Росії, османів у Туреччині, Тимуридів в Індостані, маньчжурів у Китаї, сучасних їм сьогунів в Японії. Політична історія цих країн не може бути пояснена у прийнятих нами термінах» [2, с. 29].

До «прийнятих нами термінів» А. Тойнбі відносив ті, з використанням яких досліджувалася й описувалася політична історія Франції, Англії та цивілізаційно споріднених з ними інших країн Західної Європи і Америки. Але насправді навіть політичну історію та сучасні політичні реалії країн західної частини євроатлантичного цивілізаційного простору також важко представити єдиним лексиконом. Адже в кожній окремо взятій країні цього простору одні й ті ж терміни нерідко по різному тлумачилися й тлумачаться. Серед них і терміни, якими означаються дві ключові категорії етнополітологічного та етнополітичного дискурсів, – «етнос» і «нація».

Чи не перший ґрунтовний аналіз історії появи, вжитку і трактування терміна «етнос» у науковій літературі країн євроатлантичного простору, Російської імперії і Радянського Союзу здійснив на той час директор Інституту етнографії АН СРСР академік Ю. Бромлей. Результати цього аналізу представлені, зокрема, в опублікованій ним 1983 року монографії «Очерки теории этноса» [3]. Автор показує, що «етнічна термінологія» є похідною від давньогрецького слова «*ἔθνος*», яке від початку вживалося у різних значеннях, серед них: народ, плем'я, клас людей, іноземне плем'я, язичники, стадо, рід. Починаючи з Гомера та Аристотеля і пізніше у V – IV ст. до Р.Х. в давньогрецькій літературі домінуючим стає застосування слова «*ἔθνος*» в розумінні племені, народу без чіткого розрізнення означень «грецького племені» і «негрецького племені». З плином часу друге розуміння стало переважати. В середні віки слово вживається (передовсім, у біблійях) у множині в значенні «люди». Латинізація призвела до утворення прикметника «*ethnicos*» – етнічний; в екклесіастичних (богословських) текстах він використовувався зазвичай у розумінні «ідолопоклонницький», «язичницький». У власне науковий дискурс слово «етнос» увійшло наприкінці XVIII ст. як частина похідних від нього термінів «етнографія» та «етнологія», якими означувалися вивчення і описання різних народів, їх походження, способу життя, культури і т.п. Однак ці народи тоді здебільшого називали «націями», «расами» або «племенами».

Тільки з другої половини XIX ст. термін «етнос» і похідні від нього починають вживатися в самостійному значенні, нерідко у різних смислах. Так, Л. Морган використовував словосполучення «етнічний період» на означення стадій людського розвитку. У близькому до сучасного значенні термін «етнічний» почали використовувати антропологи, що вивчали відмінності між народами, – французький вчений П. Топінар, німець-

кий – А. Бастіан та ін. Наприкінці XIX ст. французький соціолог Ж. Ляпуж запропонував вживати термін «ethnie» для позначення культурної одиниці. Для тих само цілей відомий швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр використовував тоді термін «ethnism». У подібних тлумаченнях етнічну термінологію все частіше стали використовувати вчені різних країн, в тому числі і Росії (Радянського Союзу). Серед них російський етнограф С. Широкогоров – випускник філологічного факультету Сорбонни, який починав свою наукову і викладацьку діяльність на батьківщині і продовжив в еміграції, зокрема в Китаї. Там у 1923 році він видав книгу «Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений». У 1930–х роках його праці друкувалися в Західній Європі англійською та німецькими мовами.

Однак до Другої світової війни і одразу після неї в західноєвропейському науковому дискурсі етнічна термінологія широкого поширення не набула. Ситуація змінилася у 1960–х, коли в світі почастішали факти загострення міжетнічних та міжрасових протиріч. Політична актуалізація етнічного зумовила і його наукову актуалізацію. Відтоді на означення етнічних спільнот в літературі широко використовують терміни: німецькою мовою – «Ethnos», «ethnische Gruppe»; французькою, а іноді й німецькою та англійською – «ethnie»; англійською – «ethnic group», «ethnic community», «ethnic unit». В англомовній літературі також набув поширення термін «ethnicity» (етнічність), як у розумінні характеристики (якості) етнічної групи, так і в розумінні «етнічної одиниці» (в англомовному інтелектуальному дискурсі, зазначають автори спеціального дослідження етимології терміна «ethnicity», слово «ethnos» не існує [4,с.220–224]; для виокремлення індивіда як представника певної етнічної (культурної) спільноти стали використовувати термін «ethnic»; на означення явищ і видів діяльності, пов'язаних з етнічністю, застосовують словосполучення: «ethnic identity» (етнічна ідентичність), «ethnic relations» (етнічні відносини), «ethnic studies» (етнічні дослідження);.

Про різноманіття представлених у новітній західній літературі дослідницьких шкіл і теорій етнічності та характерних для них дефініцій етнічного дає уявлення видана 2007 року книга українського етнополітолога О. Картунова [5]. Її зміст свідчить, що від часу виходу монографії Ю. Бромля сутнісні параметри схожих і відмінних «західних» наукових версій етнічного і етнічності практично не змінилися. Однак відповідна проблематика набула ще більшої актуальності, наукової теоретичної та праксеологічної значущості. Подібне сталося і в науковому та політико-правовому дискурсах пострадянського простору, включно з українським. При цьому відмінності наявних у літературі дефініцій етнічного і теорій та шкіл, що пояснюють його природу, мають певну спільну основу – етимологічну і змістовну. Таку основу становить давньогрецький «першотермін» «етнос» як корінний для інших похідних від нього слів, але в його осучасненому тлумаченні.

Аналіз наукового дискурсу дає підстави вважати, що осучаснений змістовний аспект цієї спільної основи доволі точно описують редакції дефініцій етносу авторства Ю. Бромля. Він визначає етнос як

– «історично утворену на певній території стійку міжпоколінну сукупність людей з властивими їм спільними рисами та порівняно стабільними особливостями культури (включно з мовою) і психіки, а також

усвідомленням своєї єдності і відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомістю), фіксацією чого є самоназва (етнонім);

– спільноту – «результат спільної історичної практики низки поколінь людей, втілений у специфічних матеріальних і духовних атрибутах цієї спільноти і фіксований у свідомості її членів». Для існування етносу «надзвичайно важливими є міжпоколінні (діахронні) інформаційні зв'язки, а також самосвідомість людей, яка в тій чи іншій формі включає уявлення про спільність історичної долі їх предків. Своєрідність і одночасно єдність матеріальних і духовних властивостей власне етнічної спільноти забезпечує її членам необхідні культурно–психологічні умови для їх спільного існування» [3, с. 57–58, 383].

Вищенаведеними дефініціями Ю. Бромлей характеризував «етнос у вузькому значенні слова». Щодо носіїв такого вузького значення він запропонував вживати термін «етнікос». Пропозиція «не прижилася». Однак від того значущість запровадження у науковий простір цитованих означень не стала меншою. Ці означення дозволили чіткіше окреслити характеристики – параметри власне етнічного (передовсім у сенсі культурної цілісності) при співставленні його з характеристиками – параметрами спільнот, які дослідник відносив до етносоціальних організмів (ЕСО). Останні, в загалом обґрунтованому баченні Ю. Бромлея, разом з етнічною спільністю мають у мінімальному варіанті також спільність економічну і соціальну, а у максимальному – це й територіальну та політичну. Такий підхід досі зберігає наукову актуальність і евристичний потенціал, не зважаючи на те, що при виокремленні типів ЕСО (плем'я, народність, буржуазна і соціалістична нації) автор віддав данину офіційному для тодішньої науки формаційному підходу до вивчення соціальної історії в його ідеологізованій версії.

Подібними до Бромлеєвої є сучасні дефініції етносу від багатьох інших авторів, в тому числі відомого британського вченого Е. Сміта. Терміном «етнос» він означив людську спільноту, що зв'язана з рідним краєм (батьківщиною), має власну назву і для якої характерні спільні міфи про походження, спільна пам'ять, один або більше складників спільної культури та деяка солідарність, принаймні серед еліти [6, с. 19–20; 8].

За «Словником американської спадщини англійської мови» (1975 р.), етнічне – «це (1) те, що стосується соціальної групи усередині культурної та соціальної системи, яка домагається або має спеціальний статус на підставі складних, часто варіативних рис включно із релігійними, мовними, спадковими або фізичними особливостями; (2) у більш широкому розумінні – це особливість релігійної, расової, національної або культурної групи» [5, с. 20].

За всесвітньо відомим «Вебстерівським словником» (1979 р.), «етнічне – це те, (а) що стосується спільних фізичних та духовних рис, які мають члени групи, що є наслідком їх спільної спадковості та культурної традиції; (б) те, що походить від расових, лінгвістичних чи культурних зв'язків зі специфічною групою (негритянською, ірландською, італійською або іншими етнічними групами» [5, с. 20].

Практично в усіх визначеннях етнос постає як об'єктивно–суб'єктивний феномен. Його об'єктивною іпостассю є історично сформовані відносно стійкі специфічні мовні, релігійні, звичаєві, поведінкові та інші пов'язані з духовною і матеріальною культурою характеристики–властивості групи людей, що відрізняють її від інших груп з тим же набором індикаторів.

Суб'єктивною іпостассю етносу є уявлення окремих осіб і груп осіб про ці специфічні характеристики–властивості. На таких уявленнях формується й існує індивідуальне і колективне почуття й усвідомлення людей як «ми» і «вони».

Різні теорії етносу та наукові школи вивчення етнічного об'єднує й розділяє спільне і відмінне в розумінні того, яка іпостась (сутність) етносу – об'єктивна чи суб'єктивна – є основною або єдиною. Прихильників об'єктивності, зазвичай, відносять до примордіалістів, прихильників суб'єктивності – до конструктивістів. Так само групують (про концептуальні витoki та основи цього групування – далі) теорії та наукові школи нації і націогенезису. Адже всі вони визнають більше чи менше значення етнічного компонента в процесі націєтворення.

Про етимологію терміна «нація» та наукові погляди на генезу означуваного ним феномена багато писали західні зарубіжні автори, зокрема, британські вчені Е. Гелнер та Е. Сміт [7;9].

Ще 1939 року спеціальна комісія Британської Академії наук на чолі з видатним вченим Е. Карром дійшла висновку, що слово «нація» означає різні речі для різних народів і в різних мовах. Про цей висновок нагадує О. Картунов [5,с.52]. У його вже згадуваній роботі, а перед тим у книзі ще одного українського науковця – Г. Касьянова – детально проаналізовано історію відповідного слововжитку, головню, вченими західних країн і наукових шкіл [10]. Деяко раніше монографію про західні етнополітичні концепції та наукові дискусії, в центрі яких були і різні версії феномена нації, опублікував О. Майборода [11]. Про теорії нації та націоналізму «від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера» дає уявлення антологія, яку упорядкували В. Лісовий та О. Проценко. Вони також підготували до свого видання ґрунтовну аналітичну передмову про наукові традиції трактування нації, націоналізму та національної держави [12].

У Давньому Римі «націями» (від лат. *natio* – рід, плем'я) спершу називали групи чужинців, які не мали таких прав, якими наділялися громадяни «вічного міста». На початку середніх віків цим словом означували народи, що вирізнялися походженням, мовою та законами, групи студентів спільних регіону походження та мови, представників церковних і світських кіл певної територіальної належності (країни). Наприкінці ХУ століття термін «нація» в етнотериторіальному значенні було включено у правову лексику «Римської Імперії німецької Нації»: дія імперських законів поширювалася на території, заселені німцями. «Націями» також називали різні групи осіб, об'єднаних спільністю інтересів – професійних та інших.

Піонером вживання терміна «нація» в розумінні «народу» (лат. *populus*) як населення країни стала, на думку дослідників, Англія ХУІ століття. Упродовж ХУІІ століття подібний слововжиток став озвичаюватися і в деяких інших європейських країнах на означення і територіально–політичної, і етнокультурної, мовної спільноти. Поступово слово «нація» утверджувалося як складник системи понять поряд і в зв'язку з термінами «держав» та «громадянство». Під кінець ХУІІІ століття у Франції та Англії, де процеси державо– і націєтворення поєдналися, а відповідно, і у французькій та англійській мовах, слово «нація» стало використовуватися як синонім слова «народ», а пізніше дедалі частіше ототожнювалося з «державою», «країною», «громадянством». Відповідна мовна практика офіційно «інтернаціоналізувалася» на початку ХХ століття в назві між-

державного утворення – Ліги націй, а після Другої світової війни – в назві іншого об'єднання держав – Організації Об'єднаних Націй.

Однак описані смислові трансформації терміна «нація» не стали всезагальними. В німецькій мові і на німецьких землях, які тривалий час існували як окремі державні утворення або перебували під юрисдикцією інших держав, цей термін вживали на означення народу, об'єднаного спільною мовою, культурою, традиціями і навіть кривими зв'язками, тобто, надавали йому етнічного (етногенетичного) змісту. Схожа практика слововжитку була властива також народам, мовам і країнам Центрально-Східної та Східної Європи.

В межах і за межами згаданих двох основних традицій розуміння «нації» – політичної (етатистської) та етнічної (передовсім у культурному сенсі) – або їх комбінацій робилося багато спроб сформулювати універсальне визначення означуваного відповідним терміном суспільного феномена. О. Картунов нарахував близько сотні таких спроб, вчинених як у сфері реальної політики, так і в дослідницьких практиках. Щодо останніх Г. Касьянов зауважив: «...коли йдеться про дефініції, то представники різних суспільствознавчих дисциплін зосереджуються на тих суттєвих характеристиках поняття «нація», що відповідають специфіці, методології та понятійному апаратові їхньої науки. При цьому і всередині кожної дисципліни також нерідко відсутній консенсус... Таке розмаїття підходів зумовлене передусім тим, що майже у кожному випадку дослідники зосереджують увагу на певних функціональних (економічна, культурна, політична спільнота) чи формальних (територія) характеристиках одного й того ж феномена. Одна й та ж сутність розглядається у різних проявах: соціальних, політичних, психологічних тощо» [10,с.39]. Цю особливість наукового вивчення нації акцентує і відомий американський дослідник Л. Снайдер [5,с.53–54].

Тим часом фаховий аналіз відомих варіантів «націстлумачення» свідчить, що основою їх переважної більшості є кілька теорій і концепцій, визнаних «класичними». Фактично всі вони описують націю як феномен, що поєднує в собі різні спільні аспекти: «об'єктивні» (територія, мова, культурні та управлінські традиції й інститути) і «суб'єктивні» (самоідентифікація особи з групою, що вирізняється з–поміж інших груп почуттями і/або усвідомленням спільності довкола справжніх і/або позірних спільних цілей і властивостей, зокрема тих, що тут віднесені до об'єктивних аспектів нації). Ці «класичні» теорії і концепції та їх наступні інтерпретації і модернізовані версії виокремлюють в структурі параметрів нації певні характеристики як домінантні. Але в більшості випадків вони не відкидають також інших характеристик – допоміжних або вторинних з погляду їхнього розуміння нації, але суттєвих з позиції інших теорій і концепцій.

Для кращого усвідомлення відмінного і спільного в тлумаченні феномена нації різними науковими школами і суспільним традиціями, «класичні» теорії і концепції нації класифікують саме за відмінностями означення ними домінантних характеристик нації як особливої суспільної групи. Такі класифікації, як і будь–які інші, є доволі умовними, виконують інструментальну функцію способу осмислення дискурсивних, мовленнєвих практик. Зазвичай, виокремлюють такі теорії і концепції нації.

Політична (етатистська). Про її англійські та французькі витоки вже йшлося. Домінантною ознакою нації як суспільної групи визначає

наявність у неї спільної держави (урядування, законів тощо) або прагнення мати таку державу. Тому прихильники цієї концепції часто використовують терміни «нація–держава» (*nation–state*) або громадянська нація (*civil nation*). Означувані цими термінами спільноти за етнодемографічними параметрами можуть бути і відносно однорідними, і дво– або багатоскладовими.

Психологічна. Серед перших авторів – французький вчений Е. Ренан (1823 – 1892). Основою і суттю нації вважав історично формовані почуття спільності і колективної самосвідомості щодо минулого та бажання спільного буття в теперішньому і майбутньому; тому існування нації – це щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя. Знаний німецький соціолог М. Вебер (1864 – 1920) також розумів націю як соціально–психологічну спільність, а водночас, і як спільність культурну (література, мистецтво, способи мислення і поведінки, звичаї тощо), що має цілком умотивовану тенденцію до власної держави.

Культурологічна. Розглядає націю передовсім як духовно–культурну і мовну єдність людей, що вирізняється також спільністю долі і характеру, фізичних і психічних ознак. «Основоположниками» вважають «австро–марксистів» О. Бауера (1882 – 1938) та К. Реннера (1870 – 1950).

Історико–економічна. Її становлення пов'язують з працями німецького марксиста, соціал–демократа К. Каутського (1854 – 1938). Означає націю як соціальне утворення – продукт суспільного розвитку, що поряд зі спільністю мови і території відзначається сталими економічними зв'язками.

Етнологічна (етніцистська). Стала логічним продовженням заданої традиції визначати людську спільність за ознаками походження і культурної своєрідності або ж етногенези. Наукові першовитоки представлені в працях німецьких мислителів і суспільних діячів, серед яких І.–Г. Гердер (1744 – 1803), І.–Г. Фіхте (1762 – 1814), Г.–В. Гегель (1770 – 1831). Їхні праці помітно вплинули на формування наукових і загальних суспільних поглядів на феномен нації в країнах Центральної Європи і далі на Схід. На радянському і пострадянському просторі, в тому числі в Україні етнологічна концепція поширилася у версіях, витоки яких простежуються у працях «класиків марксизму–ленінізму», у сталінському визначенні нації як стійкої спільності людей, що історично склалася на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури (дефініція виглядає вдалою компіляцією текстів О. Бауера, К. Реннера та К. Каутського).

Поміж найвідоміших сучасних західних вчених, чий погляд близький і до етнологічної концепції, і до історико–економічної, – професор Лондонської школи економіки Е. Сміт. Він означає націю як сукупність людей, що має власні назву та історичну територію, спільні міфи, історію та історичну пам'ять, масову і громадянську культуру, економіку та єдині юридичні права і обов'язки всіх її членів.

Синтетичну спадкоємність концептуальних підходів Е. Ренана і М. Вебера можна простежити в інтерпретаційній логіці американського історика Б. Андерсена. Націю він назвав «уявленою політичною спільнотою», оскільки вона, з погляду автора, виникає й існує завдяки готовності та спроможності особи уявити себе частиною спільноти, яка формується внаслідок певних уявлень про неї, що виникають у людей під впливом якихось процесів або цілеспрямованих впливів [13, с.333–342]. Подібними параметрами означив процес формування нації і відомий науковою і

викладацькою роботою в університетах Британії і США Е. Гобсбаум. За його концепцією, становлення нації як спільності, пов'язаної з певною територіальною політичною організацією, відбувається довкола певних культурних символів і традицій, часто вигаданих, що цілеспрямовано вносяться в масову свідомість, зокрема, методами соціотехніки. Схожим чином характеризував націю також Е. Гелнер, наголосивши, що вона є витвором людських переконань, вірності і солідарності, постає тоді, коли люди визнають свою належність до неї як до спільноти, об'єднаної спільною культурою (ідеями, символами, зв'язками, способами соціальної поведінки та спілкування), а також певними спільними і взаємно визнаними правами і обов'язками її членів [14,с.160].

Розробником ще одного модерного конструкта нації, з першого погляду, принципово інакшого, ніж класичні та близькі їм сучасні концепції, є німецький соціолог і політолог К. Дойч. Він здійснив продуктивну спробу осмислення феноменів національності і нації з позицій сучасних теорій інформації та комунікації. Серед складників його «інформаційно–комунікаційного» пояснення феномена нації можна виокремити 7 головних операціональних понять–концептів [15,с.317–332].

1. *Сусільство* – група індивідів, взаємозалежних через поділ праці, виробництво та взаємообмін товарами і послугами.

2. *Культура* – загальний набір, конфігурація стабільних, узвичаєних знань, цінностей, традиційних уподобань і пріоритетів уваги та поведінки великої групи людей, а також їхніх думок і почуттів.

3. *Інформація* – повідомлення про знання, цінності, традиції, новини, чутки, накази тощо.

4. *Комунікація* – передача інформації певними засобами, зокрема тими, що є елементами культури; серед останніх – стандартизована система символів, якою є мова, а також будь–яка кількість додаткових кодів, таких як абетки, системи письма, малярства, рахування тощо і б) матеріальні засоби збереження інформації, зокрема, бібліотеки, статуї, дороговкази тощо.

4. *Спільнота* – аспект комунікації великої групи людей з використанням засобів, які є елементами культури, властивої цій групі.

5. *Народ* – спільнота, велика група осіб, об'єднаних наявністю комплементарних звичок та засобів комунікації, які є елементами культури цієї групи. Тобто, наголошується комунікативно–гуртуюча роль «етнічної комплементарності» – взаємодоповнювальності – від англ. complementarity – слова, яке українською часто помилково пишуть як «компліментарність», що є неприйнятним (в українській мовній традиції слово «компліментарність» означає «хвалебність», «те, що стосується тільки позитивних аспектів і властивостей чого–небудь»). Застосування комплементарних комунікативних інструментів (передовсім, етнічних) зумовлює легше спілкування людей у межах тієї ж самої культури, ніж поза її межами, а спільна культура сприяє комунікації і об'єднує індивідів у спільноту. Народ як спільнота є соціально стратифікованим, він формує соціальне, економічне та політичне розташування індивідів з різних соціальних класів та професій навколо центру та провідної групи, об'єднує своїх членів більш інтенсивною комунікацією, можливостями «соціального підйому від рангу до рангу».

6. *Національність* – народ, що змушений винаходити засоби ефективного контролю над поведінкою своїх членів через доповнення традиції добровільного дотримання поведінкових звичок засобами примусу з

боку влади, що може здійснюватися шляхом неформальних соціальних установ, тиску колективної думки та престижу національних символів, а ще дієвіше – через формальні соціальні або політичні організації, через управління освітніми чи політичними установами або ж через урядовий апарат, зокрема, для посилення та розвитку тих соціальних каналів комунікації, поведінкових уподобань, політичних (а часом і економічних) прив'язаностей, які всі разом утворюють соціальну тканину національності.

7. *Нація* – національність, яка своїй поведінці на основі згуртованості та відданості груповим символам, додає силу владного примусу (навіть до утворення своєї держави або після її втрати). Така національність починає вважати себе нацією і такою її сприймають інші. Якщо члени національності отримують контроль хоч над якоюсь державою (і тоді, зокрема, коли стара або нова держава опиняється у їх розпорядженні), тоді нація стає суверенною і з'являється національна держава.

З наведеного «ланцюжка» понять–концептів видно, що наукова розробка К. Дойча, по суті, є версією вище згаданих «класичних» теорій і концепцій, в якій акцентовано інформаційний і комунікаційний аспекти буття нації в системі властивих їй як спільноті економічних, політичних, культурних, соціально–психологічних зв'язків і властивостей.

«Вчені в багатьох країнах все більше тримаються думки, що дати чітке визначення нації як якогось об'єктивно існуючого типу соціального групування людей, як типу етнічної спільноти неможливо». Цитовані слова належать відомому російському науковцеві В. Тішкову. Після них автор запропонував найбільш прийнятну, з його погляду, дефініцію – подібну до деяких з описаних класичних трактувань і так само не позадискусійну. При цьому він послався на поширене думання, що «нація може вважатися реальністю лише як субстанція духовної культури і колективної свідомості, як внутрігрупове поняття, а не щось визначене вченими або політиками ззовні». «Нація, за В. Тішковым, є виявленням спільності долі й інтересів членів суспільства, своєрідним постійним, неформальним, вічно само стверджувальним плебісцитом. Ідея нації оформлюється в елітному середовищі того чи іншого народу і як засіб досягнення державного суверенітету і реалізується разом досягненням цієї державності. Нація і держава утворюють певний симбіоз: якщо ідея нації є необхідною основою для держави, то в державі втілюється колективна «національна» воля. Інакше кажучи, не всередині націй народжуються «національні рухи», а, навпаки, на ґрунті культурного і політичного націоналізму оформлюється ідея нації. Не випадково, народжена в Європі в епоху буржуазних революцій і утворення «національних держав» ідея нації, пройшовши через етап злиття цього поняття з державою, нині явно виявляє ознаки вмирання» [16, 24].

Не вдаючись у дискусію на тему «явних» виявів «вмирання» нації, звернемо увагу на постулювання у вищенаведеному означенні тези про соціальні (елітистські) витоки нації в епосі європейських буржуазних революцій. Це постулювання актуалізує ще один важливий аспект наукового осмислення нації – питання її генезису: ким є особи, які утворюють націю (що цих осіб об'єднує і вирізняє з–поміж інших), а також особи, що визначають процес її формування; на якому просторі, в який час і завдяки яким чинникам відбувається й розвивається нація?

Авторські відповіді на ці «генетичні» питання рельєфно проглядають-ся в кожному з вище розглянутих концептів нації. Спроби віднайти в цих відповідях спільне і відмінне є, по суті, спробами класифікації (або, інакше кажучи, типологізації) теорій і концепцій націогенезису. Як і будь-які інші класифікації (типологізації), такі спроби є намаганням підігнати під розміри «прокрустового ложа» те, що є для нього замалим або завеликим. Вони є умовними і дають умовно достовірний результат. Адже історія становлення кожної окремої нації є унікальною й неповторною.

Найчастіше наукові і політичні погляди на націогенезисні процеси (так само і процеси етногенези) вкладають у два концептуальні «прокрустові ложа»: примордіалістське і конструктивістське.

Запровадження терміна «примордіалізм» (від лат. *primordialis* – англ. *primordial* – первісний, одвічний) на означення певних версій пояснення історії націй пов'язують зі статтею «Примордіалістські, особисті, релігійні та громадянські зв'язки», яку в 1957 році у «Британському соціологічному журналі» опублікував Едвард Шилз. Примордіалістськими називають концепції, що пояснюють походження нації первісними, споконвічними, правдивими людськими зв'язками. В таких поясненнях виокремлюють два напрями. Один з них – соціобіологічний. Він вбачає витоки націй у «кровних», біологічних зв'язках людських спільнот. Започаткування цього напрямку пов'язують з філософією античності, а сучасний розвиток – від початку ХХ століття – з працями Е. Дюркгейма, який у феноменові групової солідарності вирізняв солідарність «механічну» – засновану на кровній спорідненості, а також «органічну» – зумовлену класовою спільністю, що формується внаслідок суспільного поділу праці. Більше прихильник має другий вектор примордіалістських пояснень націогенезису – еволюційно-історичний. Формування нації як особливої спільноти еволюційно-історичний примордіалізм пов'язує з соціальною динамікою, в процесі якої за великою групою людей закріплюється певна назва і територія, у неї формуються солідарні уявлення (міфи) про спільних предків і спільну історію, виробляється спільна мова і культура та пов'язані з ними почуття солідарності й відмінності від інших груп з таким же або майже таким набором ідентифікаторів. Ці ідентифікатори властиві спільнотам, на означення яких здебільшого застосовують терміни «етнос», «етнічна група», «етнічна спільнота».

Конструктивістські версії не відкидають етнічних основ генезису націй. Але формування цих основ вони пояснюють не біологічною їх природою, не правдивим походженням і споконвічними відмінностями, а «конструюванням» етнічної специфіки в процесі взаємодії людей, їх творчої соціальної діяльності. На певному етапі соціальне конструювання призводить до виникнення націй. Це виникнення дехто з «конструктивістів» пояснює передовсім активністю етнічних «еліт» у боротьбі за економічні і політичні ресурси, інші – такими позаетнічними чинниками, як держава, економічна інтеграція населення певних територій і формування в її процесі нових можливостей та способів соціальної комунікації тощо. Серед конструктивістських версій найпоширенішим є так звані «модерністські». Їх автори утворення націй співвідносять з настанням модерної епохи – не рівночасної для окремих країн і народів, але такої, що має спільні характеристики, серед яких настання «промислових революцій», перехід до капіталізму, укріплення держав і усталення державних кордонів, зумовлена соціально-економічними, технологічними

і політичними трансформаціями інтенсифікація суспільної комунікації. Спершу це сталося на європейському континенті, а відтак поширилося на інші простори.

Від того, яких концептуальних підходів дотримуються дослідники, залежать пропоновані ними варіанти типологізації націй як особливих людських спільнот. Такі варіанти є і власне науковими, і такими, що відбивають політичні симпатії, політичну заангажованість авторів. Відомі спроби поділу націй на історичні і неісторичні, етнічні і політичні, корінні (або титульні) і діаспорні, давні і нові, повномасштабні і недобудовані, державні і бездержавні, єдині і розділені, територіальні і безтериторіальні, революційні і контрреволюційні, капіталістичні і соціалістичні та ін.

Тож виникає запитання: за наявності різних теорій і концепцій нації і націогенезису, яка з них має найбільший евристичний потенціал? На це запитання немає відповіді. Хай би якими схожими або відмінними були давні і новітні трактування й означення феномена нації та історії його становлення, всі вони «схоплюють» у цьому феноменові щось важливе, сутнісне. Але тільки в тих випадках, коли це «схоплення» є системним, логічно не суперечливим і доказовим, ґрунтується на осмисленні якогось конкретного історичного досвіду, є його відображенням і поширюється на вивчені випадки «націєбуття» у певному часі і просторі, а ґрунтовані на такому вивченні дефініції чи тлумачення не заявляють претензію на всеохоплюваність. Бо чим на більшу універсальність претендує кожен окремий концепт нації, тим більше винятків йому можна віднайти в реальному житті – і в його динамічному минулому, і в ще більш динамічному сучасному.

Якщо прийняти останню тезу, тоді можна погодитися й з іншою: при вивченні загальних і регіональних аспектів етнополітики в Україні в різні історичні періоди доцільно використовувати евристичні можливості різних наукових шкіл та традицій, залежно від того, наскільки підходи тієї чи іншої з них відповідають історичній і просторовій специфіці об'єкта, предмета і завдань дослідження. Такий імператив можна поширити і на дослідження сучасних етнополітичних реалій та ймовірних тенденцій їхньої динаміки.

Позаяк до чільних завдань етнополітики Української держави належать забезпечення соціальної стабільності, мінімізація загроз етнічних конфліктів і громадянська консолідація її поліетнічного населення, важливо зрозуміти, орієнтація на яку версію («модель») української нації найкраще узгоджується з цими завданнями. Версія («модель»), прийнята за оптимальну, може розглядатися як оптимальний концепт, з позицій якого аналіз державної етнополітики і динаміки етнополітичної сфери суспільних відносин буде найбільш продуктивним. Продуктивним як у власне пізнавальному аспекті, так і в аспекті практично-політичному. Суттю останнього є наукове осмислення етнополітичної ситуації та прогнозування на його основі ризиків тієї чи іншої поведінки суб'єктів етнополітики. І фактично, і згідно з Конституцією України, основними такими суб'єктами є особи, що мають українське громадянство і ті, що його не мають, але проживають в Україні, українці за національністю, український народ, українська нація, всі корінні народи і національні меншини, політичні партії і громадські організації, Українська держава та її установи, органи місцевого самоврядування.

Стосовно окремих з названих колективних суб'єктів у власне науковому і політико-правовому дискурсах країни досі немає визначеності, яких саме осіб ці суб'єкти об'єднують. Тривають дискусії і щодо трактування багатьох інших термінів і понять, що стосуються досліджень і практики етнополітики. Наявну проблемність часом пояснюють хибністю отождивлення понять суспільної практики з пізнавальними категоріями. Так, Г. Касьянов доходить висновку, «що чимало дослідників опиняються в методологічній пастці, вживаючи поняття з ідеологічного чи суспільно-політичного лексикону як науково-аналітичні категорії» [10, с.53].

Така характеристика дискурсивних практик не позбавлена підстав. Але не позбавлена підстав і характеристика інша, яка виходить з того, що власне науковий дискурс (дискурс теоретичного, пізнавально-пояснювального процесу) і дискурс практично-політичний та їх лексичні набори і тлумачення термінів, є дифузними, взаємопроникними. Вони і мають бути такими. Категорії (поняття) науки, трактування яких суттєво відрізняється від прикладного політичного і юридичного (нормативно-правового) слововжитку, навряд чи адекватно відображатимуть досліджувані суспільні реалії. Лексика суспільно-політичної практики є необхідним інструментом її осмислення та коректного і достовірного описання наукою. В разі, коли одні й ж терміни і поняття по різному трактуються у власне дослідницькій (науково-пізнавальній) і суспільно-політичній практиках, науковий аналіз і описання суспільно-політичних реалій можуть хибувати схоластичністю і/або неадекватністю. Водночас і лексика практичної політики (суспільної практики) потребує узгодження з науковою інтерпретацією значення слів. При цьому важливо уникати «внесення» в законодавчі акти і широкий суспільний дискурс наукових термінів і понять, якщо імовірні наслідки такого «внесення» не протестовано на можливу юридичну і/та політичну суперечливість і конфліктогенність.

Звісно, від колізій не убезпечує й адекватне, коректне застосування категорій і термінів науки і політичної практики. Але воно здатне сприяти такому убезпеченню. Адже наука про політику і власне політика взаємозалежні. Друга для першої є об'єктом вивчення. Перша щодо другої виконує пізнавальну, прогностичну та рекомендаційну функції. Тому, здавалося б, наука і практика мають бути однаково зацікавленими у максимальній достовірності й неупередженості знання про суспільні процеси, а їхнє бачення цих процесів мало б бути тотожним або, щонайменше, близьким. Однак у багатьох випадках наукова інтерпретація суспільних подій і явищ не збігається з їх специфічним тлумаченням тими чи іншими суб'єктами політики, які в своїх оцінках виходять насамперед з власних інтересів та/або ідеологічних уподобань. Аналіз таких оцінок наукою є одним з її пізнавальних завдань. Але тільки-но наука береться за його виконання, вона політизується. І не лише в тому сенсі, що про її політизацію твердять суб'єкти політики, чиє розуміння тих чи інших явищ не збігається з тлумаченням цих явищ науковцями. Суттєвішим є інший аспект: наукове знання політизується вже тоді, коли політика стає об'єктом дослідницької практики. Наука про політику, з етнополітикою включно, політизована іманентно. Намагання науки дослідити й описати політику і її суб'єктів політизує наукове знання від початку. Адже запит на таке знання формує передовсім суспільно-політична практика. Сформоване як результат досліджень, наукове знання стає компонентом суспільної свідомості, а відтак і суспільно-політичної практики. Відбувається це незалежно від

того, якою мірою здобутки науковців сприймаються або відкидаються певними політичними суб'єктами і навіть більшістю суспільного загалу.

Далі буде

Список використаних джерел

1. Про становлення і напрями вітчизняних етнополітичних досліджень див.: Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі / Ред. кол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 295 с.
2. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991.
3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М.: Изд-во «Наука», 1983. – 412 с.
4. Тонкін Е., Макдоналд М., Чепмен М. Історія та етнічність // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006.
5. Картунов О.В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навчальний посібник. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.
6. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Пер. з англ.. – К.: «К.І.С.», 2004.
7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К.: «Ніка-Центр», 2006. – 320 с.
8. Smith A. The Origins of Nations // *Ethnicity and Racial Studies (ERS)*. – 1989. – Vol. 12. – № 3.
9. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.;
10. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
11. Майборода А.Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования. – К.: Наукова думка, 1993. – 228 с.
12. Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
13. Андерсон Б. Уявлена спільнота // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид...
14. Гелнер Е. Нації та націоналізм // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид...
15. Дойч К. Народи, нація та комунікація // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид...
16. Тишков В.А. Етнология и политика: статьи 1989 – 2004 гг. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 2005.

Котигоренко В.А. Лексика науки как средство постижения этнополитической практики

Рассмотрены особенности использования категорий и терминов этнополитической науки при изучении общественных реалий и интерпретации полученных результатов с позиций праксеологии.

Ключевые слова: этнополитика, этнос, нация, национальность, идентичность, примордиализм, конструктивизм.

Kotygorenko, V.O. Scientific lexis as a means of cognition of ethno-political practice

The work discusses the peculiarities of usage of ethno-politics science categories and terms in exploration of social realities and in interpretation of the findings from the praxeology point of view.

Key words: ethno-politics, ethnos, nation, nationality, identity, primordialism, constructionism.

Лексика науки як засіб осягнення етнополітичної практики

Розглянуто особливості застосування категорій і термінів етнополітичної науки при вивченні суспільних реалій та інтерпретації отриманих результатів з позицій прагматології.

Ключові слова: етнополітика, етнос, етнічність, нація, національність, ідентичність, примордіалізм, конструктивізм.

(Продовження. Початок див. Вип. 42 (№ 12). – С. 481–493)

Серед термінів, якими означають сучасні вітчизняні суспільно-політичні реалії і однакове тлумачення яких етнополітичною наукою і етнополітичною практикою методологічно важливе для них обох, – «український народ» і «українська нація». В літературі публіцистичній і науковій, у виступах політиків і державних діячів України «українську націю» нерідко розуміють як спільноту етнічних українців. Щоб акцентувати таке розуміння застосовують ще три, «супутніх» терміни – «титульний український етнос», «титульна українська нація», «українська етнічна нація». Два останніх, якщо їх застосовувати до сучасної етнополітичної ситуації і динаміки, є логічно не коректними. Адже оперування ними спонукає до визнання начебто наявності в Україні разом з «титульною» українською етнічною нацією ще якоїсь теж української, але не титульної нації. Перший же з трьох названих «супутніми» термінів – словосполучення не відповідає історичним реаліям і науковим фактам у разі, коли «титулування» держави українською виводять від самоназви її найчисленнішого автохтонного етносу – українці.

Найменування (або інакше: титул – від лат. *titulus* – напис) Української держави походить не від етноніма «українці», а від топоніма «Україна». Саме ця відома з прадавніх часів географічна назва а) визначила відмітність найменування вітчизняних державних утворень – і теперішнього, і тих, що йому передували, відбувшись на початку XX століття, і б) стала основою, етимологічним джерелом появи наприкінці XIX століття і поступового поширення самоназви «українці» серед етнічно спорідненого автохтонного населення відповідних територій. Тільки у XX столітті етно-

нім «українці» утвердився остаточно: або повністю замінив інші загальні і локальні назви та самоназви цього населення, або став інтегральним щодо цих інших, поміж яких «руські», «русини», «малороси», «черкаси», «литвини», «поліщуки», «лемки», «гуцули», «бойки», «верховинці» та ін.

Тож означення українців «титкульним етносом» буде коректним лише в тому сенсі, що від початку ХХ століття правдивий топонім «Україна»: а) незмінно обирався для відмітного титулування всіх новітніх державних утворень на відповідних територіях і б) цей топонім і утворені з його використанням найменування держави, а також цілеспрямована «ідентифікаційна» державна політика і суспільна діяльність найбільш освіченої соціально активної частини народу України стали чинниками швидкого поширення й утвердження серед цього народу його новітнього етноніма «українці».

У процесі та після державної суверенізації України використання назви і самоназви «українці» у традиційному етнічному розумінні все частіше супроводжується її використанням у розумінні цивільному – на означення громадян України не тільки власне української, а й іншої етнічної належності (національності). Така амбівалентність є суперечливою. Вона реалізується через а) конфлікт, б) зняття або в) гармонізацію особами іншої, ніж українська, етнічної належності (національності) внутрішнього протиріччя між їх, з одного боку, самоотожденням зі «своєю» етнічною групою, що має власну самоназву, і, з другого боку, визнанням своєї належності до спільноти громадян держави, найменування якої збігається з самоназвою її найчисленнішої етнічної групи.

Означене протиріччя виявляється в індивідуальній і груповій свідомості та суспільній поведінці громадян в ситуаціях, коли вони можуть і/або мусять робити певний соціальний вибір. Проглядаються щонайменше три сегменти такого вибору. *Сегмент перший*: прийняти або не прийняти факт, що саме український етнос історично виконує роль доцентрового соціального ядра громадянсько–політичної інтеграції поліетнічного загалу територій, які нині утворюють географічний простір Української держави, що постала в результаті реалізації цим загалом права на державне самовизначення. *Сегмент другий*: реалізувати або відкинути право і можливість усвідомленої добровільної або вимушеної подвійної самоідентифікації – як українців за національністю у сенсі громадянства, і як осіб певної національності в сенсі етнічного походження і належності. *Сегмент третій*: в певних випадках особи неукраїноетнічного походження або визначають себе українцями і в громадянському, і в етнокультурному аспектах або ж наполягають на своїй відмінній від української етнічній ідентичності і сприймають громадянство України як цивільну належність, визначену обставинами їхнього життя всупереч особистісним громадянсько–політичним симпатіям і перевагам.

Подібні протиріччя і ситуації вибору виникають і часом набувають великої соціальної гостроти у багатьох країнах з поліетнічним складом населення. Дещо менше вони актуалізуються в державах, найменування яких та їх громадянства не має етнічних ознак (Великобританія – громадяни британці, США – громадяни американці, Росія – громадяни росіяни та ін.).

В Україні спільна участь населення всіх національностей у процесах становлення й розвитку її державності, а також забезпечення державою Україна рівних прав усім своїм громадянам, незалежного від їх етнічного самоусвідомлення, спонукали до запровадження в науковий і широкий

суспільний дискурс термінів «українська політична нація», «українська політична поліетнічна нація», «українська політична поліетнічна нація», «українська громадянська нація». Серед спонук запровадження цих термінів і та, що в Україні назва держави і її найчисленнішого етносу мають спільну основу. Проте, навряд чи термін «нація» потребує якихось роз'яснювальних прикметників при означенні певної спільноти. В тому числі й тоді, коли цей термін застосовують до українських реалій та перспектив. Вищенаведені багатослівні конструкти («українська політична нація» та ін.) зручно вживати в наукових і публіцистичних працях для виразнішого пояснення відповідних суспільних феноменів, але ними недоречно обтяжувати вітчизняний політичний і правовий дискурс. Тим більше, що в разі їх введення у цей дискурс треба шукати не стільки теоретичну, скільки політико–правову відповідь на питання, а чи може бути нація не політичною, і, якщо так, доведеться з'ясувати і пояснювати, що ж то за феномен «не політична нація», чи є така нація в Україні, яка група українських громадян, в тому числі етнічна, уособлює «українську політичну націю», а яка – «українську не політичну націю» і т.д. То буде схоластика з потенціалом примноження й посилення і без того актуалізованих політичних та юридичних протиріч етнонаціональних відносин.

Ні Конституція України, ні будь–які інші чинні акти Української держави не етнізують терміна «українська нація». Якщо точніше, вони допускають подвійне його тлумачення. З одного боку – української нації в етнічному сенсі як спільноти осіб – «українців за національністю», а з іншого – української нації в сенсі громадянському, політичному, як спільноти громадян країни всіх національностей. Саме останнє, європейське розуміння допускає частина третя преамбули Конституції України. Таке розуміння пропонує, зокрема, Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 1735 (2006) від 26 січня 2006 року під назвою «Поняття «нація». Згідно з цією рекомендацією державам–членам ПАРЄ належить привести свої конституції у відповідність з демократичними європейськими стандартами, що вимагають, аби кожна держава інтегрувала всіх своїх громадян незалежно від їхнього етнокультурного походження у складі єдиного громадянського багатокультурного утворення і припинила визначати себе виключно етнічною або виключно громадянською державою.

Відповідно до цієї рекомендації і спираючись на текст преамбули Основного Закону України, *терміни «українська нація» і «український народ»* у вітчизняних науковому етнополітичному і практичному політико–правовому дискурсах варто трактувати як синоніми (*в разі їх застосовування до сучасних суспільних реалій*). І означувати ними громадян країни всіх національностей, які продовжують багатовікову історію українського державотворення, дбають про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуються про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнуть розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову Українську державу.

Аргументом на користь такого трактування є, зокрема, той факт, що в процесі та результаті становлення суверенної Української держави і її законодавства особи українського етнічного походження та україноетнічна спільнота в цілому не отримали жодних переваг перед громадянами країни іншої етнічної належності. При цьому останнім надано спеціальні гарантії забезпечення їхніх прав. Такі гарантії закріплені в Конституції держави, законі про національні меншини та інших актах. Крім того, варто брати

до уваги і ту обставину, що термін «народ» використовують на означення етнічної групи в науковому дискурсі етнографії–етнології–антропології. В науковому дискурсі політичної (в тому числі етнополітичної) науки і правознавства терміни «народ» і «нація» зазвичай застосовують як синоніми і позначають ними групи осіб різної національності (етнічної належності), об'єднаних громадянськими, а не етнічними зв'язками.

Відповідним має бути і політико–правове трактування терміна «*національність*». Зважаючи на вітчизняну традицію його вжитку в офіційній суспільній практиці, передовсім в законах та інших нормативно–правових актах, видається оптимальним подальше застосування цього терміна на означення усвідомленої належності особи до певної групи, члени якої виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і мають відповідну цьому самоусвідомленню історичну самоназву. За такого підходу традиційне для вітчизняної мовної практики етнізоване розуміння «національності» не позбавляє особу права національного самовизначення як члена групи, об'єднаної спільним українським громадянством.

Згідно зі світовою і вітчизняною політико–правовою практикою особа має право самостійно визначати (обирати) національність. При цьому байдуже, вкладає вона в таке самовизначення етнічний чи громадянський зміст. Проте в європейських правових відносинах термін «національність» використовують саме для означення громадянства. Коли громадянин України будь–якого етнічного походження (або «національності» – так етнічну належність громадянина визначає Конституція) виїздить за кордон, у «в'їзній» анкеті в графі «національність» (*nationality*) він пише про свою українськість. Відповідним записом особа посвідчує не своє етнічне походження, а саме громадянство, надане їй державою Україна.

Тож термін і поняття «*українці*» в політико–правовому і науковому застосуванні до конкретних випадків сучасних етнополітичних реалій можна і варто вживати у двох сенсах. Один з них – як означення осіб, що усвідомлюють свою належність до найчисленнішої в Україні національно самобутньої (етнічної) групи, історична самоназва якої відповідає традиційній назві простору, що є територією Української держави. Другий сенс – як означення осіб української та інших національностей (етнічної належності), що самовизначаються і/або визначаються українцями за ознакою спільного громадянства. Відповідно, серед чільних завдань етнополітики держави має бути актуалізація в суспільній свідомості загальногромадянських цінностей, почуттів і символів українськості, зокрема, культивування українського патріотизму як «чуття єдиної родини» і спільної Батьківщини українських громадян різного етнічного походження (національності, якщо останній термін вживати як означення етнічної самоідентифікації).

В контекстах етнополітичної і юридичної науки та практики слід відрізнити право національно–етнічного самовизначення особи від права її національного самовизначення в громадянському сенсі. Національно–етнічна належність особи є її індивідуальним вибором. Національно–громадянську належність особа також може обирати. Але тільки тоді, коли виникає її право набути громадянство певної держави. За результатами реалізації цього права національна–громадянська належність (національність) привласнюється особі державою і посвідчується офіційними документами згідно з чинним законодавством.

Описані відмінності пояснюють, чому в Україні відсутні будь-які правові акти, що містили б визначений державою (офіційний) перелік національностей населення країни як етнічних самоідентифікацій. Поява такого переліку означала б порушення права на вільне національно-етнічне самовизначення громадян, національність яких у цьому переліку не буде представлена. А таке «непредставлення» цілком імовірно як з огляду на теперішню етнічну (національну) багатоманітність населення країни, так і через її неминуче посилення внаслідок імміграційних процесів. Тож офіційне (нормативно-правове) ухвалення переліку національностей України суперечило б: а) статті 24 Конституції України про те, що громадяни «мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» і що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними бо іншими ознаками», а також б) статті 11 закону України «Про національні меншини України» про те, що громадяни «мають право вільно обирати та відновлювати національність».

Описані етнополітичні і юридичні обставини є аргументами проти ухвалення державою якихось правових актів про привласнення будь-якій окремій етнічній групі особливого статусу. Ці ж обставини є аргументами проти ухвалення державою правових актів, якими б офіційно визнавалася або не визнавалася певна окрема національність. У першому випадку йдеться про вимоги з боку кримських татар щодо надання їм статусу «корінного народу» з певними перевагами, порівняно з громадянами України інших національностей. Другий випадок стосується вимог офіційного визнання русинів як окремої національності України.

Щодо застосування терміна «*національні меншини України*» у вітчизняній науковій і політичній практиці не простежується скільки-небудь суттєвих відмінностей. Цим терміном означають групи громадян України, які не є українцями за національністю і виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. При цьому під «*національним самоусвідомленням*» розуміють усвідомлення особою своєї належності до групи, членів якої об'єднують спільні уявлення про її національну самобутність (своєрідність) як етнічну – культурну, мовну, релігійну та ін. Таке розуміння національного самоусвідомлення поширюється на осіб і з–серед національних меншин, і з–поміж етноукраїнської більшості.

До найбільш дискутованих у науковому і політичному середовищі термінів, вжитих у тексті чинної Конституції України, належить термін «*корінні народи*». Ідентифікуючі ознаки «корінних народів» досі не мають універсальної і загальноприйнятної формалізації у міжнародних правових актах та в українському законодавстві. Це дає підстави частині представників українського поліетнічного загалу, в тому числі національних меншин і українських субетносів, порушувати питання щодо надання їхнім групам статусу «корінних народів» та відповідних цьому статусу преференцій, подібних тим, які передбачені конвенцією Міжнародної організації праці (МОП) № 169 від 1989 року [1].

Вітчизняні науковці підготували чимало праць, якими доводять, що в Україні немає «корінних народів» у тому розумінні, яке викладене у згаданій Конвенції [2, с.91–97; 3, с.542–549]. Оскільки вилучення відповідного терміна з тексту Основного закону є надто складним і колізійним актом, цей термін потребує відповідного вітчизняним реаліям трактування. Дефініцією, прийнятною і для наукового, і для правового дискурсів

може бути така: «*Корінні народи України*» – групи громадян України, національне самоусвідомлення та почуття спільності яких включають уявлення про генезис цих груп на просторі, що є територією Української держави, де проживає більшість осіб відповідних національностей». У такому сенсі поняття «корінні народи України» уможливує відповідну самоідентифікацію громадян з –поміж чотирьох автохтонних національно-самобутніх груп населення України – «українців за національністю», кримських татар, караїмів та кримчаків – і водночас не позбавляє права на таку ж самоідентифікацію українських громадян іншого етнічного походження. Оскільки вітчизняні законодавство і більшість наукових практик базуються на визнанні безальтернативної рівності прав громадян, пріоритетності прав особи і громадянина при забезпеченні як індивідуальних, так і групових прав і свобод, самоідентифікація з корінним народом не створює для будь-яких осіб і груп осіб жодних привілеїв або виняткових прав – ані індивідуальних, ані групових. Отже, втрачають сенс потенційно конфліктогенні спроби ставити питання про законодавче закріплення особливого преференційного статусу будь-якої етнічної спільноти як корінної.

Громадяни різних національностей та інші суб'єкти вітчизняної етнополітики взаємодіють з приводу тих чи інших пов'язаних з етнічністю культурних, політичних, економічних та інших інтересів. Щодо цієї взаємодії видається коректним застосування поняття «*етнонаціональні відносини*». Відповідний термін не властивий європейській мовній традиції, за якою, про що вже йшлося, вжиток слів *етнічне і/або етнос* стосується культурної, релігійної, мовної та іншої самобутності осіб і груп, а *національне*, зазвичай, – громадянства і власне держави. Однак в українському суспільному і науковому дискурсах варто застосовувати саме термін «етнонаціональне», аби чіткіше визначити об'єкт відповідної державної політики і наукового вивчення та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, у яких поняття «національного» вживається і в сенсі етнічного, і в сенсі державно-громадянського. Крім того, термін «етнонаціональні відносини» адекватно відбиває специфіку поліетнічності загалом громадян України, які сукупно утворюють українську націю, український народ. За такого підходу до *етнонаціональних відносин в сучасній Україні* можна віднести відносини між особами, групами осіб, організаціями, установами та іншими суспільними утвореннями з приводу питань (*див. статтю 11 Конституції України*) консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, реалізації їхніх специфічних та спільних інтересів.

Дослідження та правове регулювання етнонаціональних відносин в Україні потребує також пояснення ще одного терміна – «*національно-культурна автономія*». Його можна трактувати передовсім як означення форми добровільної всеукраїнської та (або) регіональної національно-культурної самоорганізації громадян України для самостійного вирішення ними питань збереження та розвитку їхньої історичної свідомості і традицій, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності.

Гострі наукові і політичні дискусії точаться довкола того, на які мовні практики має поширюватися чинність норм ратифікованої у 2003 році українським парламентом Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (далі: Хартія). Вона набула чинності з 1 січня 2006

року. Потому частина експертів дійшли висновку про неточний переклад назви та тексту документа, що призвело до хибного розуміння його мети і завдань. Запропоновано замінити в українськомовній версії назви Хартії термін «мови меншин» на термін «міноритарні мови», щоб акцентувати зобов'язання держави щодо мов, яким загрожує зникнення. Ця пропозиція [4] не змінює суті ситуації, оскільки в переліку «міноритарних» мов, що потребують захисту, залишено мови тих само меншин, що і в чинному «ратифікаційному» законі. Водночас його нова проектна версія пропонує поширити чинність Хартії на новогрецьку мову замість того, щоб сприяти збереженню традиційних мов греків України – урумської та румейської. Проект пропонує застосувати захисні процедури Хартії до єврейської мови їдиш, що є цілком слухним на відміну від теперішньої практики, коли Українська держава всупереч сформульованим у Хартії засадам мовної політики взяла на себе зобов'язання щодо захисту державної мови Ізраїлю іврит, яка, на відміну від їдиш, ніколи не була традиційною для єврейського населення і територій України.

Системним недоліком чинного ратифікаційного закону і його оновленого проекту є відсутність пропозицій щодо застосування процедур захисту і підтримки української мови в регіонах держави, де вона фактично є «міноритарною» (для ситуацій, подібних українській, запровадження «захисних» процедур щодо офіційної/державної мови передбачено Хартією). Таких пропозицій немає і в законопроекті «Про мови в Україні», внесеному на розгляд парламенту восени 2010 року [5]. Суб'єкти подання народні депутати О. Єфремов П. Симоненко і С. Гринецький пропонують запровадити в суспільно–правову практику термін «мовні групи» для державного сприяння означуваним цим терміном особам у задоволенні їхніх мовних потреб. Така пропозиція суперечить правовим засадам політики держави у мовній сфері, закріпленим в Основному та інших законах України, серед яких і Європейська Хартія *регіональних мов або мов меншин*. Остання передбачає захисні процедури не щодо «мовних груп» (під останнє означення підпадають і групи іммігрантів, з нелегальними включно), а щодо мов, які відрізняються від державної (офіційної) мови (у випадку України – української), при цьому не є її діалектами або мовами мігрантів, і традиційно (!!!) використовуються в межах певної території держави (саме певної території, а не всього територіально–державного простору!!!) як засіб спілкування її громадян, кількість яких менша, ніж решта населення, але є такою, що виправдовує заохочувальні заходи, передбачені Хартією і відповідним ратифікаційним законом.

Отже, неадекватне політико–правове розуміння того, які мови можуть бути віднесені до «регіональних мов або мов меншин», створює загрозу суттєвого деформування норм–регуляторів мовної сфери України. Водночас хибні політичні і юридичні інтерпретації поняття «регіональні мови або мови меншин» спричиняють і вади його застосування як засобу наукового осмислення мовної ситуації та шляхів її оптимізації в інтересах громадян, суспільства і держави.

Очевидно, що зближення політико–правового і наукового дискурсів в частині тлумачення термінів, яким означаються ті чи інші етнополітичні реалії, важливе і для загальної суспільної, і для наукової практики. Чи не найскладніше досягти такого зближення в розумінні явища, яке називають словом «націоналізм». Вважається, що поширення термін набув від середини ХІХ століття. Хоча його запровадження в науку і політику пов'язують з працями 1770–х років німецького філософа Й.–Г. Гердера,

який під націоналізмом розумів захопленість мовою, «способом думання і життя» власної нації, що сприяє її єднанню, і водночас почуття ворожечі та ненависті до інших націй. Відтоді термін «націоналізм» набув полісемантичності, яка унеможливує формулювання його скільки–небудь загальноприйнятної узагальнюючої дефініції, що її можна було б використовувати як універсальну науково–пізнавальну категорію. І це при тому, що націоналізм виявив себе надзвичайно впливовим чинником світової історії як гасло і рушій найрізноманітніших політичних сил та рухів.

Навряд чи можна віднайти заперечення висновку німецького історика П. Альтера про протилежності і суперечності націоналізму, який «може означати як звільнення, так і гноблення; він, очевидно, може містити в собі як позитивні можливості, так і загрози. Націоналізм може набувати настільки різних форм та «національних» різновидів, що можна засумніватися, чи справді в кожному з цих випадків ми маємо справу з тим самим явищем, Мабуть, тільки врахування конкретних історичних обставин дає можливість зрозуміти, що позначає чи має позначати в тому чи тому випадку цей термін. ...Націоналізм не існує як щось єдине, існують тільки різноманітні форми його проявів. Ось чому було б, мабуть, правильніше говорити про *націоналізми*, а не застосовувати слово «націоналізм» в однині. І все ж залишається відкритим питання, чи не вказують різноманітні націоналізми на наявність у них деяких спільних формальних та змістовних структур – структур, які можна виявити шляхом порівняльного історичного дослідження» [6, с.86].

Наука знає немало спроб виявити в «різноманітних націоналізмах» якісь суттєві спільні структури і за результатами такого виявлення типологізувати відповідне різноманіття, у тому числі через співставлення з параметрами і дефініціями таких феноменів як «нація», «національний інтерес», «патріотизм», «нацизм», «шовінізм», «расизм», «етнос», «держава», «суспільний рух», «ідеологія» та ін. Такі спроби описували й аналізували українські дослідники (В. Лісовий, Г. Касьянов, О. Картунов, О. Проценко та ін.). Вони з'ясували, що термін «націоналізм» означають, переважно, а) вияв і форму індивідуальних і/або групових почуттів і свідомості, б) ідеологію, світогляд або доктрину, в) суспільний рух, заснований на відповідних почуттєвих, ідеологічних, світоглядних, доктринальних засадах. Проте кожна з трьох названих основних іпостасей націоналізму має величезну кількість різновидів. На їх пояснення іменник «націоналізм» супроводжують прикметниками «гуманістичний», «ліберальний», «демократичний», «авторитарний», «етнічний», «громадянський», «інтегральний», «східний», «західний», «колективістський», «індивідуалістський», «партикулярістський» («іредентистський», «економічний», «буржуазний», «антиколоніальний», «визвольний», за назвою країни, регіону походження або етнічної чи іншої суспільної групи та ін. Основою таких означень і відповідних дефініцій, зазвичай, є сформовані на основі різного дослідницького досвіду і вивчення різних «націоналізмів» суттєво або не надто відмінні теорії, концепції і наукові школи. Якій з них віддавати перевагу, зокрема при вивченні етнополітики в Україні та її регіональних аспектів, – залежить від того, який із сегментів та історичних (часових) зрізів відповідного об'єкт–предметного поля досліджується, які наукові підходи ближчі кожному окремому дослідникові.

Подібним чином можуть використовуватися у пізнавально–описових цілях і такі інтегровані у вітчизняну науку новітні терміни і поняття західного інтелектуального дискурсу, як «етнічна ідентичність», «національна

ідентичність» та «регіональна ідентичність». Їх застосування зробило процес вивчення й описання етнополітики в Україні коректнішим, повнішим і більш системним, в тому числі в аспекті виявлення та аналітико-синтетичного осмислення відповідних структурно-функціональних зв'язків, іманентних вітчизняному соціуму. Щодалі ширше використання цих термінів в українському суспільствознавстві засвідчило конструктивну тенденцію інтернаціоналізації наукової мови. Однак є сумніви щодо доцільності надання цим термінам, як це пропонують окремі вчені, «офіційного статусу» через їх запровадження у вітчизняне законодавство.

Словосполучення «етнічна ідентичність», «національна ідентичність», «регіональна ідентичність» досі не отримали загально визнаного однозначного трактування в науковому середовищі закордоння і України. До того ж два перші з них мають цілком коректні і, як показує порівняльний аналіз, менш полісемантичні, змістовно точніші і вже установлені відповідники у вітчизняних правових актах, як-от: «*національність*» в сенсі і особистісної і групової етнічної і/або громадянської самоідентифікації та ідентичності (преамбула Конституції України, чинні Закон про мови, Закон про національні меншини та ін.), «*етнічна, культурна, мовна та релігійна самобутність*» (ст. 11 Конституції України), «*національне походження*», «*національне самовиявлення*», «*національне самоусвідомлення*», «*почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою*» (Закон про національні меншини) та інші. Тому навряд чи варто вносити в українське правове поле вищезгадані запозичення іншомовного походження, а відтак посилювати й без того присутні в цьому полі термінологічні і понятійні суперечності, що їх нерідко використовують для провокування суспільних, у тому числі юридичних колізій. Так сталося, зокрема, з ухваленням деякими місцевими радами неадекватних у правовому сенсі рішень щодо застосування української і російської мов на території юрисдикції цих рад.

Тим часом запровадження нових термінів євроатлантичного інтелектуального дискурсу у вітчизняну етнополітичну науку примножує її евристичні ресурси і водночас робить здобутки українських дослідників більш доступними, зрозумілими і корисними для закордонних колег. Передовсім тих, які вивчають актуалізацію етнічності і націоналізму на пострадянському просторі. Тут ця актуалізація сталася і навіть посилюється не тільки як чинник, причина і водночас наслідок кризи комуністичної ідеології та державно-політичної практики. Вона відбувається ще й як вияв і особливий випадок загальносвітової тенденції «повернення» людей до свого етнічного коріння, до своєї традиційної культурної, мовної, релігійної та іншої самобутності як прихистку, де можна убезпечитися від уніфікуючого впливу глобалізації.

Індивіди і їх групи самовизначаються, або, висловлюючись на «західний» манер, самоідентифікуються (ідентифікуються) як «Я» і «Ми». Результатом процесу самовизначення (самоідентифікації) стає певна тотожність/самобутність – *ідентичність* (в англomовному соціально-політичному інтелектуальному дискурсі термін «*identity*» вживається саме в такому значенні). Для когось ідентичністю є «Я – громадянин світу, космополіт» або «Ми», коли так себе визначає певна група-множина. Для інших ідентичністю стає «Я» і «Ми» в сенсі ототожнення себе передовсім з тим чи іншим феноменом, який означають словами «спільне історичне походження», «культура», «мова», «етнос», «нація», «віросповідання», «державна», «територія», «регіон», «клас», «професія», «вік», «стать» та

ін. Відповідними є й індивідуальні «Я»–ідентичності та групові «Ми»–ідентичності. Причому будь–яка окрема ідентичність – це тільки одна з багатьох ідентичностей–іпостасей, властивих кожному «Я» і «Ми». Така ідентичність–іпостась в разі її аналізу як окремішності, також може виявитися багатоскладовим структурованим комплексом.

Зокрема, «самоідентифікація з територією завжди має ієрархічний характер – людина відчуває себе водночас мешканцем певного макрорегіону (європеєць), певної країни (громадянин України), певного етносу (українець), певного регіону (галичанин), певного міста чи села (львів'янин). Причому ієрархію ідентичностей кожен вибудовує для себе сам». Цей імовірнісний випадок, описаний відомою українською дослідницею Л. Нагорною, є показовим прикладом багатоманіття ідентифікаційних систем, іманентних будь–якому «Я» і «Ми». «Кожна людина, – зауважує авторка, – усвідомлює себе одночасно членом кількох спільностей: вона ідентифікує себе з нацією, державною системою, мовною спільнотою, соціальною, віковою чи професійною групою, релігійною конфесією тощо. Такі предмети ідентифікації, як культура, народ, сім'я тощо перебувають у непростих емоційно забарвлених і постійно змінюваних відносинах» [7,с.28].

Ця змінюваність відносин прямо впливає на зміст і якість ідентичностей. У версії І. Кресіної, індивідуальна і колективна ідентичності можуть розглядатися як реальні і уявні, абстрактні і функціональні, стабільні і маргінальні, постійні і ситуативні[8, 88]. В. Євтух виокремлює понад 25 видів ідентичностей[9, 81 – 84]. В західній літературі, за спостереженнями О. Картунова, виокремлюють п'ять основних типів власне етнічної ідентичності: 1) максимальна; 2) маргінальна; 3) поміркована; 4) мінімальна; 5) символічна[10,с.32].

В усіх випадках етнічна ідентичність індивіда («Я») постає як результат і вияв самототожнення його з групою («Ми»), що вирізняється певними етномаркерами (етноідентифікаторами). Останні, як і сама група, можуть одночасно сприйматися й кваліфікуватися і як об'єктивні, і як суб'єктивні феномени. У першому випадку визнається, що етнос, незалежно від будь–чиїх уявлень про нього, є спільнотою, якій властиві історично сформовані відносно стійкі мовні, релігійні, звичаєві, поведінкові та інші пов'язані з духовною і матеріальною культурою характеристики–властивості. У другому випадку – в разі погляду на етнос з позицій суб'єктивності – він постає утворенням, що існує в уявленнях людей про нього і про наявність у цього утворення вище означених етнічних характеристик–властивостей або частини з них.

Якщо за основу структурування етнічної самосвідомості особи брати функціональну специфіку її психологічних складових, тоді в ній (етнічній самосвідомості) можна виокремити три елементи: когнітивні (знання, уявлення про народ), емоційні (почуття, відносини, переживання, ціннісні орієнтації) і регулятивні (інтереси, потреби, мотиви) [11,с.44].

Аналіз мовних практик показує, що поняття «етнічна ідентичність» по–різному співвідносять з поняттям «національна ідентичність». Прихильники отождіння нації і національного з етносом і етнічним застосовують відповідні терміни як синоніми. В іншій традиції слововжитку терміном «етнічна ідентичність» означають етнокультурний аспект тотожності особи і групи осіб, а терміном «національна ідентичність» – аспект політичної тотожності, виявами якої є громадянський зв'язок

особи або групи осіб (спільноти) з певною державою або політичним рухом за державне самовизначення.

У слов'янських мовах, передовсім на пострадянському просторі, набув поширення гібридний термін «*етнонаціональна ідентичність*». Його застосовують у двох смислах. Один – як означення власне етнічної (етнокультурної) ідентичності, коли ця ідентичність треба акцентувати щодо мовних практик, в яких слова «національний» і «національність» здавна застосовують в етнічному розмінні. Другий смисл – як означення ідентичності подвійної – синтезу етнічної (етнокультурної) і державної (громадянської).

Більша полісемантичність, якщо не сказати змістовна розмитість і важковловимість, характерна практиці застосування терміна «*регіональна ідентичність*». Одна з причин цього – у багатовимірності і великій варіативності явищ, означуваних словами «регіон» і «регіоналізм». «Попри ту роль, що її відіграють регіоналізм і регіональні рухи в сучасному світі, ніхто з дослідників досі не пояснив до толку, чим є насправді феномен регіональної ідентичності і як регіональна ідентичність співвідноситься з іншими ідентичностями, насамперед – етнічною і національною» – так у 2005 році писав український (кримський) політолог А. Мальгін [12, с.199]. З його оцінкою можна погодитися або ні. Але для обох випадків спільним буде визнання наявності в зарубіжній і вітчизняній літературі різних тлумачень терміна і поняття, про які йдеться.

Чи не найповніше уявлення про ці «різностлумачення» дає нова книга Л. Нагорної [13]. Авторка ретельно проаналізувала найбільш фахові теоретико-методологічні і прикладні дослідження з відповідної проблематики, обґрунтувала власну версію регіональної ідентичності як суспільного феномена, зокрема у контексті його української специфіки. Також велику увагу дослідниця приділила осмисленню регіональної ідентичності з позицій гносеології як конструкта, роль якого у системі пізнання визначається ступенем гостроти проблем, породжуваних не стільки регіональною строкатістю, скільки суперечливістю регіональних інтересів [13, с.80].

За Л. Нагорною, у «сумарному вигляді регіональну ідентичність можна представити як сконцентроване у певних системах цінностей уявлення про місце регіону у загальнонаціональному просторі, а також формовані на цій основі моделі поведінки. У ній відбивається також нечітко усвідомлене прагнення регіональної спільноти до розширення прав і компетенції регіональної влади, збереження власної самобутності, народних традицій. Сміслові наповнення регіональної ідентичності можна передати формулою «мій край – мій рідний дім». Саме на цій основі формується своєрідний регіональний патріотизм, встановлюються земляцькі зв'язки. У конструктивістському соціокультурному аналізі така ідентичність постає як культурна форма чи своєрідна «уявлена реальність». Групова ідентичність забезпечується певною системою образів світу і культурних комунікацій, відповідною інтерпретаційною моделлю просторового і соціального структурування. Її доповнює специфічна соціонормативна система (норми відносин між «земляками», моделі внутрігрупової ієрархії)» [13, с.79].

Ця дефініція і справді є сумарною. Її подано як послідовне додавання різних (окремих) ідентифікаційних маркерів якоїсь певної або імовірної регіональної ідентичності. Кожен з цих маркерів – доданків окремо і в сумі з одним або кількома іншими може використовуватися як означення тієї чи тієї регіональної ідентичності. Але навряд чи десь у світі можна зна-

йти регіональну ідентичність, маркери якої і справді можна було б подати у цитованому «сумарному вигляді». Понад те, кожна окремо взята до розгляду регіональна ідентичність у більшості випадків є гетерогенним феноменом – утворюваним різними мовними, релігійними, культурними, етнічними, політичними, локальними (в сенсі прив'язаності до якоїсь місцевості регіону) та іншими ідентичностями.

Останні можуть співіснувати під «парасолькою регіональної ідентичності» як суперечлива, але при цьому гармонійна єдність багатоманітності. Інші форми соціальної взаємодії регіональної ідентичності та її складників можна представити як проміжні між, з одного боку, важко досяжним (а в разі такого досягнення – короткотривалим) ідеалом «гармонії» інакшостей і, з другого боку, антиподом цього ідеалу – соціальним конфліктом. Подібним чином співіснують регіональна та національна (в державницькому, громадянському сенсі) ідентичності: або як гармонія – «ласкава форма» взаємодії протилежностей і вияву протиріч, або як конфлікт.

Конфлікт ідентичностей є видом соціального конфлікту як форми і способу соціального зв'язку (відношення, взаємодії, поведінки). *Соціальний конфлікт* можна означити як відкрите суперництво, протистояння, протиборство суспільних суб'єктів в ситуації кризового загострення протиріччя чи протиріч їх відносин. Методологічною основою такого розуміння соціального конфлікту є розведення понять «протиріччя» (англ. – *contradiction*) і «конфлікт» (англ. – *conflict*). Перше з них означає вид соціального зв'язку (відношення), зміст і особливості якого відбивають незбіг (протилежності) поглядів, інтересів, цілей, позицій, прagnень, цінностей суспільних суб'єктів. Друге – вказує на специфічний вияв такого зв'язку в ситуації порушення рухливого балансу міжсуб'єктних відносин.

Теоретично зміст поняття «соціальний конфлікт» розкривається при співвіднесенні з поняттями «співробітництво», «порозуміння», «компроміс», «консенсус». Універсальною причиною виникнення будь-якого соціального конфлікту є поступова або швидка й неочікувана зміна ситуації – соціально-економічної, політичної, духовно-культурної, соціально-психологічної та ін. Виокремлюють два види (типи) такої зміни. Перший – виявляється в зміні звичної, усталеної практики суспільних відносин. Другий – означає зміну ставлення суспільних суб'єктів як до звичної практики їх відносин (у разі, коли ця практика не зазнала суттєвих змін), так і до тих чи інших перемін. Однак обидва види (типи) змін не обов'язково спричиняють конфлікт. Зміни можуть стимулювати і неконфліктну соціальну активність; або як самостійну реалізацію суспільних суб'єктом власних інтересів без зазіхання на інтереси інших, або як взаємоприйнятне конструктивне узгодження суспільними суб'єктами їх інтересів і поведінки в змінюваній ситуації.

Тобто, суспільні зміни конфліктогенними є тільки потенційно. Фактори (чинники), які продукують ці зміни, також конфліктогенні лише потенційно. Такими можуть стати економічна криза, неефективна або упереджена державна політика, що утруднює реалізацію інтересів одного або більше суспільних суб'єктів, зовнішнє втручання у відносини між цими суб'єктами, політизація етнічності або регіональної ідентичності та ін. Зміни і їх фактори є виявом і наслідком людської діяльності – духовної і матеріальної, індивідуальної і групової, репродуктивної і продуктивної. Будь-який вид діяльності являє собою взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів. До перших належать умови (відносини), в яких

діє суспільний суб'єкт. Другими є властивості цього суб'єкта. Бути чи не бути конфлікту в умовах, що змінюються, залежить саме від суб'єктивного фактора – світогляду, ідеалів, традицій, ціннісних орієнтацій, психологічних особливостей суспільних суб'єктів, їх схильності, здатності і волі до певної поведінки (конфліктної чи неконфліктної).

Виокремлюють такі типи (види) суспільного конфлікту: за сферою суспільних відносин – економічний, власне соціальний, політичний, культурний, релігійний, етнічний, мовний, трудовий, професійний, службовий, побутовий конфлікт; за суб'єктами (учасниками) – внутріособистісний, міжособистісний, внутрігруповий, міжгруповий, міжрегіональний, міждержавний; за інтересами – ресурсний, статусно–рольовий, ціннісний, ідеологічний; за тривалістю – швидкоплинний, довготривалий; за характером поведінки конфліктантів – насильницький, мирний; за наслідками – конструктивний, деструктивний.

Наведена типологія є умовною. Її логічна основа й особливості, подібно основі та особливостям будь-якої іншої типології, визначаються конкретними гносеологічними, праксеологічними та прикладними цілями і завданнями. В контексті таких цілей і завдань важливими є питання соціальної функції та етапів виникнення і перебігу конфлікту. Ці питання актуалізувалися одночасно з формуванням основних концепцій конфлікту: класової боротьби (К.Маркс), панування і підкорення (М.Вебер), базових потреб індивідів і соціальних груп (П.Сорокін), загальної теорії конфлікту (К. Боулдінг), позитивно–функціональної (Л. Козер), структурно–функціональної (Т.Парсонс), конфліктної моделі суспільства (Р.Дарендорф).

За спостереженнями американського політолога Р.Преторіуса, у 1960–х роках конфліктологи, зокрема в США, розділилися на дві школи – «школу консенсусу» і «конфліктну школу». Перші вважають конфлікт соціальною аномалією, відхиленням від нормального розвитку суспільства через посилення в ньому соціальної, культурної та іншої диференціації, розмежування людей за соціальними статусами, ролями, майновим, освітнім рівнем тощо. Чим більша диференціація, тим вища соціальна напруга (англ. – *strain*). Вона передуює власне конфлікту, який бажано відвернути, обмежити або конструктивно розв'язати. Натомість прихильники «конфліктної школи» наполягають, що конфлікт іманентний суспільству.

Концептуальні засади «конфліктної школи» наближаються до марксового розуміння конфлікту (класової боротьби) як рушійної сили історії. Однак за К.Марксом, конфлікт є зіткненням між пануючою меншістю і гнобленою більшістю. Новітня ж «конфліктна школа» (Р.Дарендорф) виходить з того, що у другій половині ХХ ст. більшість досягла соціального добробуту, прагне зберегти існуючу систему і пропорції розподілу суспільних благ, ігнорує домагання інших отримати такий самий, як і в неї, статус, що й призводить до конфлікту. Ця концепція не позбавлена внутрішньої суперечливості. В ній конфлікт розглядається як неминучий і необхідний компонент нормального суспільного розвитку і спосіб оновлення соціальної системи. Водночас визнається необхідність врегулювання конфлікту, позаяк у певних випадках він може систему руйнувати. Суспільство також наділяється двома обличчями: одне з них – гармонія і порозуміння, інше – конфлікт і примушування. Перше з них, якщо неухильно дотримуватися логіки «конфліктної школи», слід було б визнати ненормальністю.

Очевидно, що конфлікт як спосіб регулювання (зняття, розв'язання, гармонізації) протиріч розвитку суспільства як динамічної системи завжди

має оптимальнішу альтернативу. Вона полягає у виробленні й реалізації в умовах, що змінюються, такої моделі взаємодії і поведінки суспільних суб'єктів, яка знімає напругу в їх відносинах і збалансовує інтереси, уникнувши деструктивного зіткнення. Адже стабілізацією завершується будь-який конфлікт, що його не вдалося відвернути. Звісно, в разі, якщо метою і/або результатом конфлікту не стає усунення якогось чи всіх його учасників із системи суспільних зв'язків (наприклад, етнічний або соціальний геноцид). Відповідне розуміння обумовило поширеність концепції конфлікту, згідно з якою позитивну, прогресочинну соціальну функцію визнають за протиріччям, а також за напругою як станом актуалізації суспільних протилежностей і зумовлених ними проблем, коли їх ще можна розв'язати безконфліктно; власне ж конфлікт як кризову стадію розвитку протиріччя відносять до небажаних конфронтаційних відхилень від нормальної суспільної динаміки.

Важливими конструктами етнополітичних досліджень є терміни і поняття «політичний конфлікт» і «етнічний конфлікт». Словосполучення «*політичний конфлікт*», зазвичай, застосовують у випадках, коли йдеться про конфлікт суспільних суб'єктів з приводу відносин політичної влади і політичного управління в ситуації кризового загострення протиріччя чи протиріч відносин цих суб'єктів. Терміном «*етнічний конфлікт*» здебільшого означають ситуації гострого суспільного протистояння сторін, з яких щонайменше одна є носієм етнічної ідентичності з власними інтересами щодо предмета конфлікту. Предмет етнічного конфлікту може знаходитися у будь-якій сфері суспільства. Якщо він стосується сфери політики, відбувається з використанням політичних ресурсів або виявляється як гостра боротьба (змагальність) за політичні (переважно, владні) ресурси задоволення пов'язаних з етнічністю інтересів і потреб (економічних, соціальних, культурних, мовних, віросповідних та інших), такий вид суспільної поведінки називають «*етнополітичним конфліктом*».

Суб'єктами політичного, етнічного та інших соціальних конфліктів можуть бути індивід, соціальна, професійна, етнічна, релігійна, ідеологічна або інша група чи спільнота, легалізована або не легалізована політична, громадська організація, об'єднання чи рух, органи центральної і місцевих влад, держава, міждержавні утворення та ін.

Внутрісуб'єктні і/або міжсуб'єктні протиріччя, загострення яких призводить до політичного чи етнічного конфлікту, можуть стосуватися власне політики, економіки, соціального захисту, культури, релігії, мовних, міжетнічних, майнових та інших внутрідержавних і міждержавних відносин тощо. Зокрема, у політичній сфері виокремлюють кілька її потенційно конфліктогенних криз: ідентичності (розпад традиційних для політичної культури суспільства ідеалів і цінностей та пошук нових), участі (нездатність усталених політичних практик задовольняти потреби індивідів і груп інтересів у доступі до ресурсів політичної влади), проникнення (намагання центральної державної влади адмініструвати життєдіяльність населення територій без належного врахування інтересів цього населення і позиції місцевих влад), легітимності (невідповідність цілей, змісту, форм, методів діяльності та персонального складу органів влади ув'язуванням великої частини громадян).

Криза (гр. *krisis* – рішення, поворотний пункт) розвитку іманентних суспільству протиріч не завжди трансформується в конфлікт. Вона тільки засвідчує настання ситуації, коли прийнятні до того стан, форми і способи відношення (взаємодії) суспільних суб'єктів вже не задовольняють

якогось з них або всіх. Виникає напруга – передконфліктна стадія (її ще називають латентною), коли незбіг інтересів і позицій сторін актуалізується, стає очевидним і навіть демонстративним, однак ще можна врегулювати ситуацію, уникнувши зіткнення. Якщо цього не стається, імовірним стає поворот до власне конфлікту, якому передують накопичення у сторін агресивних почуттів і настроїв, відкрите висловлення претензій і аргументів, виношування планів рішучих дій і різкої поведінки, пошук союзників. Зазвичай, у цій стадії трапляється інцидент. Він стає приводом і зав'язкою конфлікту. Серед його виявів – насильство: спроба примусу або завдання шкоди, що відбувається всупереч інтересам і волі сторони або сторін, проти якої або яких вони спрямовані. Далі відбуваються ескалація, кульмінація і, нарешті, завершення конфлікту. Останнє може бути різним, зокрема, як переривання чи припинення конфліктної поведінки внаслідок усвідомлення її безперспективності або осмислення факту наявності спільних інтересів сторін як основи для нормалізації їх відносин, нерідко – із залученням посередників, здатних сприяти залагодженню ситуації; компроміс; повне або часткове підпорядкування однієї сторони іншій; добровільне або насильницьке припинення існування якоїсь зі сторін як суб'єкта суспільних відносин.

Для вивчення політичного, етнічного і будь-якого іншого соціального конфлікту, а відтак для розроблення і реалізації технологій його розв'язання, в структурі конфлікту виділяють: учасників (суб'єктів, сторони); умови і фактори виникнення та перебігу; зміст і характер; інтереси і цілі учасників; їхній ресурсний потенціал; способи і особливості поведінки на різних стадіях передконфліктної і конфліктної взаємодії; реалії конфліктної ситуації та уявлення про неї учасників і третьої сторони (нейтральної, зацікавленої або незацікавленої, залученої до розв'язання як посередник); просторові і часові параметри; етапність та інтенсивність; очікувані, імовірні і реальні результати та наслідки.

Евристичний потенціал розглянутих і багатьох інших теорій і концепцій, а також понять і термінів етнополітичного наукового, прикладного політико-правового і ширшого суспільних дискурсів прямо пов'язаний з коректністю їх трактування і застосування при вивченні та описанні конкретних етнополітичних явищ, ситуацій і процесів.

Список використаних джерел

1. У викладі однією з робочих мов ООН – російською – назву документа подано так (офіційного україномовного перекладу поки що не існує): Конвенція 169. Конвенція о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах // www.ilo.ru/standards/conv/conv169.htm.
2. Майборода О.М. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – №4.
3. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004.
4. Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин // http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip
5. Проект Закону про мови в Україні // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=38474
6. Петер Альтер. Націоналізм: проблема визначення // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006.

7. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К.: ІПіЕНД, 2002.
8. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз. – К.: Вища школа, 1998. – С. 88.
9. Євтух В. Етнічність: Глосарій. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 81–84.
10. Картунов О.В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навчальний посібник. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2007. – С. 32.
11. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – С. 44.
12. Мальгин А.В. Украина: соборность и регионализм. – Сімферополь: СОНАТ, 2005.
13. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008.

Котигоренко В.А. Лексика науки как средство постижения этнополитической практики

Рассмотрены особенности использования категорий и терминов этнополитической науки при изучении общественных реалий и интерпретации полученных результатов с позиций праксеологии.

Ключевые слова: этнополитика, этнос, нация, национальность, идентичность, примордиализм, конструктивизм.

Kotygorenko, V.O. Scientific lexis as a means of study of ethnopolitical practice

The work discusses the peculiarities of usage of ethnopolitics science categories and terms in exploration of social realities and in interpretation of the findings from the praxeology point of view.

Key words: ethnopolitics, ethnos, nation, nationality, identity, primordialism, constructionism.